

آسیب‌ها، محدودیت‌ها و موانع تاریخ شفاهی در حوزه‌ی ایثار و شهادت

حسن نورانی^۱

ایمان محمدی نرگسی^۲

چکیده

تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، ثبت گفته‌ها و ناگفته‌هایی از رخداد‌های گذشته است که در حافظه‌ی یادگاران حماسه و ایثار نهفته است و باید تلاش شود تا این گنجینه‌های معنوی به نسل‌های بعد انتقال یابد. بی‌شک، ثبت خاطرات از دریچه‌ی دوربین‌های عکاسی، دستگاه‌های فیلم‌برداری، نوارهای ضبط صوت و فیلم‌های ویدئویی و جمع‌آوری اسناد و به طور کلی، استفاده‌ی علمی از تاریخ شفاهی یکی از عوامل مهم در انتقال این گنجینه‌ی گران‌بها به نسل‌های آینده است، ولی آسیب‌های مختلف در ثبت تاریخ شفاهی سبب شده است این مسئله، اصولی و جامع بررسی نشود.

در این مقاله با توجه به تجربه‌ها و اقدامات پراکنده‌ای که تاکنون صورت گرفته با روش تحقیقات میدانی و انجام مصاحبه با افراد اجراکننده و متولی و بعضی از مسئولان مرتبط، تلاش شده است آسیب‌ها و مشکلات و موانع تاریخ شفاهی در حوزه‌ی ایثار و شهادت مطرح، ارزیابی و بررسی شود.

کم‌رنگ شدن ارزش‌های دفاع مقدس (به‌رغم تلاش‌های انجام‌شده در این حوزه)، تغییر در سبک زندگی (تجمل‌گرایی)، فراموشی (ناشی از کهولت سن و گذشت زمان و ...)، مسائل عاطفی و روانی، ترس، از بین رفتن منابع (افراد، اسناد و ...)، تنوع زبان‌ها و گویش‌های مختلف، ورود افراد به برخی از گرایش‌های سیاسی، حذف و خودسانسوری و ... از جمله عوامل آسیب‌رسان به تاریخ شفاهی ایثار و شهادت است.

با تبیین و بازشناسی و بازخوانی سهم مؤثر تاریخ شفاهی در ثبت و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت می‌توان از آسیب‌هایی که به اصل و جوهره‌ی فرهنگ ایثار و شهادت وارد می‌شود، جلوگیری کرد.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ ایثار و شهادت، آسیب‌شناسی، فنون مصاحبه، خاطره‌نگاری، تاریخ‌نگاری

مقدمه

برخی مفاهیم، همچون ایثار و ازخودگذشتگی برای همنوع و کشته شدن در راه آزادی و میهن، جایگاهی ارزشمند در تمامی فرهنگ‌ها و جوامع انسانی دارد.

به طور کل در جنگ‌ها، شکست‌ها و پیروزی‌های بسیاری رخ می‌دهد که اذهان عمومی آن جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد و برداشت‌های متفاوتی نیز از خود بر جای می‌گذارد که برخی از این وقایع تلخ و برخی شیرین است.

در طی هشت سال دفاع مقدس، رشادت، پایداری و ایثارگری مردم سلحشور ایران باعث خلق پیروزی‌های شگفت شده که خود عامل ماندگاری نظام اسلامی شده است. این حماسه‌ها سال‌هاست که سینه به سینه به نسل‌های بعدی

^۱ - دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی دانشگاه شیراز

^۲ - محقق، نویسنده و طبله حوزه علمیه

انتقال یافته و بی‌شک، در آینده نیز این امر ادامه خواهد یافت. اما آنچه اهمیت دارد ثبت آن به صورت علمی است که باید به شیوه‌ی تاریخ شفاهی از حافظه‌ی افراد استخراج و بر روی کاغذ نوشته شود تا از تحریف و غرض‌ورزی مصون بماند.

تاریخ شفاهی ایثار و شهادت بیان واقعیت‌ها، ایثارگری‌ها و ارزش‌هاست. روحیه‌ی بالای نیروهای فعال و عمل‌کننده در جنگ و نیز منابع فراوان که شامل فرماندهان، رزمندگان، جانبازان و خانواده‌ی شهداست، اهمیت کار را دو چندان می‌کند (ربابه احمدی و مهدی کریمی).

با توجه به این مسئله، آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی ایثار و شهادت جایگاه ویژه‌ای یافته و می‌تواند به متولیان و دست‌اندرکاران، پژوهش‌گران و مورخان تاریخ شفاهی کمک شایانی کند (علیرضا کمری).

در این مقاله تلاش شده است با توجه به ارتباط کاری و حضور در حوزه‌ی ترویج فرهنگ ایثارگری و شهادت «بنیاد شهید و امور ایثارگران» تجربه‌ها و اقدامات انجام‌شده به وسیله‌ی متولیان و بعضی از مسئولان نهادهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، به‌خصوص در استان خوزستان و با بهره‌گیری از روش تحقیقات میدانی و مصاحبه با افراد اجراکننده در شهرهای اهواز، اندیمشک، دزفول، خرمشهر، آبادان و ... نیز نویسنده‌ی کتاب دفاع مقدس در اندیمشک و با بهره‌گیری از مقالات علمی استادان و پایه‌گذاران تاریخ شفاهی در کشور، آسیب‌ها، محدودیت‌ها و موانع تاریخ شفاهی در حوزه‌ی ایثار و شهادت بیان شود و با توجه به مشکلات پیش رو، بررسی و ارزیابی گردد.

۲- تعاریف

۲-۱- ایثار

این کلمه در فرهنگ بزرگ سخن به معنای بذل، گذشت کردن از حق خود برای دیگران و نفع دیگری یا دیگران را بر خود ترجیح دادن آمده است (انوری، ۱۳۸۱: ۵۴۳-۶۷۵). در لغت‌نامه‌ی دهخدا این کلمه به معنای غرض دیگران را بر خود مقدم داشتن، برگزیدن و منفعت غیر را بر خود مقدم داشتن که خود کمال درجه‌ی سخاوت است، به کار رفته است (دهخدا، ۱۳۵۲: ۳۲۰).

۲-۲- شهادت

یعنی کشته شدن در راه خدا. آن‌که به شهادت دست یافته، در راه خدا کشته شده است (انوری، ۱۳۸۱: ۱۳۱-۴۶۲۷)، شهادت مرگ آگاهانه در راه هدف مقدس است و عملی آگاهانه و اختیاری است (مطهری، ۱۳۷۶: ۷۳-۴۶).

۲-۳- تاریخ شفاهی

۲-۳-۱- تاریخ شفاهی (*Oral History*) یکی از شیوه‌های پژوهش در تاریخ است که به شرح و شناسایی وقایع، رویدادها و حوادث تاریخی براساس دیده‌ها، شنیده‌ها و عملکرد شاهدان، ناظران و فعالان آن ماجراها می‌پردازد.

درباره‌ی تاریخ شفاهی تعاریف بسیاری ارائه شده است. به طور کل، تاریخ شفاهی مجموعه تلاش‌هایی است که با بهره‌گیری از فنون و ابزارهای خاص خود به جمع‌آوری و حفظ داده‌های تاریخی حاصل از تجارب شخصی افراد و گروه‌های اجتماعی می‌پردازد. این داده‌های تاریخی در یک زمینه‌ی خاص و پذیرفته‌شده‌ی فرهنگی و از تعامل و توافق میان مصاحبه‌شونده و مصاحبه‌گر پرسا در یک گفت‌وگوی طرفینی حاصل می‌شود که البته نقش مصاحبه‌گر فعال در

هدایت و بیان ناب این خاطرت و ارائه‌ی داده‌ها تأثیر بسزایی دارد (ابوالفتح مؤمن). مهم‌ترین کارکردهای تاریخ شفاهی عبارت است از: ۱- تمرکززدایی در تاریخ‌نگاری ۲- ایجاد فرصت برای سایرین ۳- انبوه‌سازی اطلاعات ۴- آزادسازی تاریخ (مرتضی نورایی). تاریخ شفاهی، امر حیّ و حاضر است، از سویی به تاریخ برمی‌گردد و از سوی دیگر به مسائل ذیل مطالعات اجتماعی و علوم اجتماعی (علیرضا کمری).

۲-۳-۲ تاریخ شفاهی ایثار و شهادت عبارت است از مجموعه افکار یک فرد خاص درباره‌ی گذشته‌اش که به وسیله‌ی یک مصاحبه‌گر و غالباً به عنوان بخشی از یک پروژه‌ی مستند بزرگ‌تر، ثبت و ضبط می‌شود. در این شیوه پژوهش، تاریخ به شرح و شناسایی وقایع، رویدادها و حوادث تاریخی براساس دیده‌ها، شنیده‌ها و عملکرد شاهدان، ناظران و فعالان آن ماجراها می‌پردازد که متون این تاریخ حتی در صورت مکتوب شدن حالت و خصلت گفتاری دارد (ربابه احمدی و مهدی کریمی).

در این مقاله از دو دیدگاه فردی و اجتماعی تلاش شده است تا آسیب‌ها، محدودیت‌ها و موانع تاریخ شفاهی ایثار و شهادت بیان شود.

۳- آسیب‌های فردی

۱-۳ فراموشی و کم‌رنگ شدن حافظه

اولین و مهم‌ترین آفت بازخوانی شفاهی رویدادها، فراموش شدن وقایع از ذهن افراد است. در این وضعیت، فرد اساس رویداد را فراموش کرده یا نکات مبهمی از آن را در ذهن نگه داشته است. گاه فرد ممکن است چند رویداد را با یکدیگر ادغام کرده یا اینکه در تعریف خاطره یا حادثه به کلی دچار اشتباه شده و تعریف درستی از واقعه نداشته باشد.

۲-۳ قهرمان‌سازی پوشالی، بزرگ‌نمایی و تضعیف، مصلحت‌گری و خودمحوری

قهرمان‌سازی، بزرگ‌نمایی و تضعیف افراد از خاطرات و رخدادهای عملیات‌ها یکی دیگر از آسیب‌های فردی تاریخ شفاهی ایثار و شهادت است که وقایع مورد بازخوانی، براساس برداشت یا علاقه‌ی شخصی گوینده و مصاحبه‌شونده بازگو می‌شود. در این صورت، عظمت و بزرگی حادثه و رخداد به درستی بیان نمی‌شود یا اینکه چون از نظر مصاحبه‌شونده این حادثه مهم و اساسی نیست، بازخوانی واقعه تضعیف می‌شود. حالت دیگر این است که حادثه فراتر از آن چیزی که بوده بیان می‌شود. گاهی اوقات مصاحبه‌شونده حادثه‌ای را از زبان خود می‌گوید، در حالی که حادثه‌ی مذکور برای ایشان نقل شده و خود مصاحبه‌شونده در مکان و زمان اتفاق آن رویداد، حضور نداشته و تلاش می‌کند تا از خود قهرمانی پوشالی در ذهن‌ها بسازد. این افراد قهرمان نیستند، ولی وقایع را طوری بیان می‌کنند که انگار در حادثه حضور داشته‌اند. پس با توجه به درک ناصحیح مصاحبه‌شونده از کم و کیف وقوع حادثه، او قادر نیست حق مطلب را ادا کند و نقش مؤثری در روند بازخوانی نخواهد داشت؛ همچنین وی سبب انحراف جریان ثبت و ضبط تاریخ شفاهی می‌شود.

۳-۳ عدم فهم مشترک مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده از حادثه و ندانستن فنون مصاحبه

۱-۳-۳ عدم فهم مشترک بین مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده از یک حادثه یا واقعه، تأثیر مستقیمی در نتایج بازخوانی آن حادثه دارد. برای مثال، مصاحبه‌شونده در بازخوانی حوادث، نکاتی را می‌گوید که مصاحبه‌کننده برداشت دیگری از مصاحبه ثبت می‌کند یا ممکن است مصاحبه‌گر، حادثه را براساس ذهنیتی که از قبل داشته، به نگارش درآورد.

۲-۳-۳- عدم فهم مشترک مصاحبه‌شونده‌ها از حادثه: در این حالت، مصاحبه‌شونده زاویه‌ی کوچکی از حادثه را بیان می‌کند. به بیان دیگر، او فقط همان زاویه از حادثه را که درک کرده و در موقعیت مکانی و زمانی خاص آن بوده بیان می‌کند. در این حالت و در روند بازخوانی، تسلط مصاحبه‌کننده بر موضوع، تأثیر مستقیمی خواهد داشت.

۳-۳-۳- تأثیر علم و آگاهی مصاحبه‌کننده: بدیهی است میزان علم و آگاهی مصاحبه‌کننده درباره‌ی اسناد شفاهی اهمیت ویژه‌ای دارد. هر اندازه فرد مصاحبه‌کننده دانش بالاتری از اسناد شفاهی و حادثه‌ی مورد بحث داشته باشد، کار نگارش، بهتر و مستندتر خواهد بود. همچنین فرد مصاحبه‌شونده نیز با اطلاع از علم مصاحبه‌کننده به موضوع مورد بحث، اطلاعات ارزنده و بیشتری در اختیار ایشان قرار خواهد داد. محقق تاریخ شفاهی در مواجهه با هر یک از تیپ‌های روایت‌کننده، اگر درایت و تخصص کافی درباره‌ی موضوع پژوهش نداشته باشد، به بیراهه می‌رود.

۴-۳-۳- فهم ما متأثر از هرمنوتیک است. فردی که وقایع جنگ را شرح می‌دهد، سطحی از جنگ و علوم را بیان می‌کند. این پیام به گیرنده رسیده و او قادر به درک پیام در سطح فکری خویش خواهد بود. هرچه مصاحبه‌کننده سطح گیرایی بالایی داشته باشد، فهم بالایی از مطالب نیز برداشت خواهد کرد.

۴-۳- ترس از بیان واقعیت‌ها و تأثیرات منفی آن

ترس از بیان واقعیت‌ها یکی از آسیب‌هایی است که محققان تاریخ شفاهی در ثبت روایت‌ها با آن مواجه هستند. افراد با توجه به وضعیت سیاسی - اجتماعی جامعه، خاطراتشان را بیان می‌کنند؛ حتی بعضی در بیان خاطراتشان چنان احتیاط می‌کنند که پرسش‌های مداوم مصاحبه‌کننده هم زمینه‌ای برای یادآوری رخدادها نمی‌باشد. باید به این نکته توجه داشت که ترس باعث می‌شود هر کس به ظن خویش، تحلیلی متفاوت از وقایع داشته باشد.

مشکل ترس از بیان حقایق در ثبت و ضبط تاریخ شفاهی ایثار و شهادت باعث می‌شود که مصاحبه‌گر به این موضوع پی ببرد که روایتگر تاریخ شفاهی نمی‌خواهد تحلیلی واقعی از حوادث بیان کند؛ هرچند ترس از بیان واقعیت‌ها همیشه وجود دارد و تمام گروه‌های اجتماع با آن در ارتباط هستند. ناگفته نماند که گذر زمان و کم‌رنگ شدن مباحث، زمینه‌ای برای بیان درست واقعیت‌هاست.

۵-۳- عدم اعتماد

ممکن است مصاحبه‌شونده به دلایلی به مصاحبه‌کننده و دبیران جلسات بازخوانی، اعتماد و اطمینان لازم را نداشته باشد، به طوری که از قبول دعوت، امتناع ورزد و در جلسات حاضر نشود؛ در این صورت فقط به بیان بخشی از خاطرات اکتفا می‌کند.

پس می‌توان گفت از دیگر آسیب‌ها و موانع در ثبت و ضبط تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، عدم اعتماد مصاحبه‌شوندگان است که به صورت عدم رضایت از در اختیار گذاشتن خاطراتشان به یک نهاد یا مؤسسه‌ی خاص نمود می‌یابد. از جمله دلایل این عدم اعتماد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- عدم اعتماد به نهاد و مؤسسه‌ی گردآورنده‌ی مصاحبه‌ها ۲- عدم اعتماد به دستاوردهای مصاحبه ۳- نگاه درآمدی به این مصاحبه‌ها و ... این موضوع بخشی از معضلات مبتلابه تاریخ شفاهی را به خود اختصاص داده که مصاحبه‌شونده، مصاحبه‌کننده، ناشر و ... را درگیر آن می‌کند.

۳-۶- خاطره‌نگاری به جای تاریخ‌نگاری

دلایل متعددی، از جمله عدم طرح موضوع جلسات قبل از تشکیل جلسه، ناآشنا بودن مصاحبه‌شونده‌ها با روند بازخوانی و دلایل دیگر، سبب می‌شود اغلب حاضران در جلسات ثبت و ضبط تاریخ شفاهی ایثار و شهادت به مسائل حاشیه‌ای (گفت‌وگوهای دوستانه با یکدیگر، بیان خاطرات حاشیه‌ای و ...) بپردازند و از موضوع اصلی دور شوند. پس بدیهی است جلسه‌ی بازخوانی به جلسه‌ی خاطره‌گویی و مرور خاطرات پراکنده تبدیل گردد و به صورت غیرعلمی پی‌گیری شود.

۳-۷- تعهد نداشتن و برخورد سلیقه‌ای نگارنده‌ی تاریخ شفاهی

در برخی مواقع، نگارنده‌ی تاریخ شفاهی ایثار و شهادت، با اعمال سلیقه‌ی شخصی در نگارش مصاحبه و بازخوانی، دخل و تصرف می‌کند و مغرضانه یا غیرمغرضانه بخش‌هایی از صحبت‌های بیان‌شده را حذف می‌کند یا با پیشینه‌ی ذهنی خویش می‌نگارد. شایسته است مصاحبه‌کننده شرط بی‌طرفی را رعایت کند و بعد از اتمام نگارش، متن آماده‌شده را جهت تأیید و اعمال موارد اصلاحی در اختیار فرد مصاحبه‌شونده قرار دهد تا بتواند از آن به عنوان سند معتبر، بهره‌برداری کند.

۳-۸- کلی‌گویی و بیان رئوس مطالب

۳-۸-۱- در بازخوانی رخدادها، احتمال دارد فرد یا افراد مصاحبه‌شونده نتوانند حادثه را به تفصیل بازگو کنند. در این گونه موارد به دلیل وسعت و غیر قابل توصیف بودن حادثه، فرد از توصیف و تشریح آن عاجز است؛ به طور مثال: او عملیاتی که چند روز به طول انجامیده، فقط در چند دقیقه بازگو می‌کند و از شرح دقیق صحنه‌هایی که در آن حضور داشته عاجز است. در این حالت که توصیف حادثه در قالب الفاظ نمی‌گنجد، ضروری است با فضاسازی مناسب، او را در بازخوانی و تشریح یاری کرد.

۳-۸-۲- گاهی به دلیل اینکه افراد در زمان عملیات به صورت تخصصی و به کمک کالک و نقشه‌ی عملیاتی وارد عمل نشده‌اند، قادر نیستند حادثه را بر روی نقشه‌ی عملیاتی و کالک تشریح کنند. بنابراین، برای بهره‌برداری بهینه از جلسات بازخوانی، می‌توان با اقداماتی، مانند توجیه کالک و نقشه‌ی عملیاتی، طراحی ماکت عملیات یا تشکیل جلسات بازخوانی در مناطق عملیاتی، آنها را یاری کرد.

۳-۹- ضعف شناخت مصاحبه‌کننده از مسائل عاطفی و روانی

مصاحبه‌شوندگان روحیه‌های متفاوتی دارند که باید به این تفاوت‌ها در بازخوانی حوادث توجه شود؛ مثلاً بعضی از افراد، بسیار جدی و بعضی دیگر بسیار شوخ‌طبع هستند. بعضی دچار ناراحتی‌های بعد از جنگ و بعضی نیز گوشه‌گیر و انزواطلب‌اند. در مقابل، کسانی هستند که فعالانه در صحنه‌های مختلف جامعه حضور دارند. اگر این تفاوت‌ها در جلسات بازخوانی از طرف مصاحبه‌کننده لحاظ نشود، شاید در ثبت و اجرای مصاحبه‌ها، قصوری صورت گیرد.

برای اینکه مصاحبه‌شونده، فرصت لازم برای بیان مطالب خود داشته باشد و در حین بیان خاطرات دچار فشارهای روحی و عاطفی نشود، باید فضای مصاحبه به وسیله‌ی مصاحبه‌کننده تلطیف گردد.

۳-۱۰- شعارزدگی

تاریخ شفاهی بیانگر هویت ملی و دینی جامعه‌ی اسلامی است؛ پس با این پیشینه هیچ نیازی به شعارپردازی در خاطره‌نگاری نیست. ما در برخی موارد شاهد هستیم که نگارنده‌ی تاریخ شفاهی با به کار بردن عبارات شعارگونه سبب می‌شود علاوه بر طولانی شدن مطلب، موضوع برای مخاطب نیز ملال‌آور شود.

۳-۱۱- سیاست‌زدگی مصاحبه‌شونده و مصاحبه‌کننده

واکنش سیاسی مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده در طی ثبت و ضبط تاریخ شفاهی، آسیب دیگری است که باید از آن پرهیز کرد، زیرا به علت فراز و نشیب مسائل سیاسی کشور و تغییر جهت و گرایش‌های حزبی، افراد بسیاری از واقعیت‌ها را، به‌خصوص آنچه به اشخاص برمی‌گردد (و خاطراتی که شخصیت‌محور هستند) خودسانسوری می‌کنند و مصاحبه‌کننده یا مصاحبه‌شونده برای تکمیل خاطرات خود مجبور به تحریف می‌شوند. گاه ممکن است اشخاص دیگری را به جای شخصیت اصلی جایگزین کنند یا با حذف شخصیت اصلی، بخشی از سند خاطره را مخدوش نمایند.

۳-۱۲- حذف و سانسور

در تاریخ شفاهی ایثار و شهادت باید آنچه اتفاق افتاده را با تمام حواشی و ریزه‌کاری‌های آن ثبت کرد و نگارنده حق دخالت و به کارگیری نظریات شخصی خود را ندارد (متأسفانه امروزه دیده می‌شود که نگارندگان، به سبب ناباوری برخی وقایع یا به سبب غفلت یا مغایرت با نظر و سلیقه‌ی خود از بیان و طرح آن باز می‌مانند). از سویی، ممکن است روایت‌گر خاطره به دلیل مطالعات اجتماعی و سیاسی، به نوعی خودسانسوری یا بزرگ‌نمایی کند و این آسیبی است جدی برای تاریخ ما، زیرا خاطره هسته‌ی اولیه‌ی تاریخ‌نگاری است و اگر روزی نویسنده و پژوهش‌گر تاریخ تصمیم بگیرد تاریخ را جمع‌بندی و تدوین کند، علاوه بر مواجهه با دو یا چندگانگی خاطرات، از ذکر حقایق و واقعیت تاریخ باز می‌ماند.

۳-۱۳- کهولت، دسترسی نداشتن به افراد و گذشت زمان

مشغله‌های کاری و فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی افراد، پراکندگی منابع انسانی تاریخ شفاهی، بالا رفتن میانگین سنی ایثارگران، به‌خصوص والدین شهدا، از دیگر موضوعات آسیب‌رسان به ثبت و ضبط تاریخ شفاهی است. طبق سرشماری مسئولان بنیاد شهید و امور ایثارگران میانگین سنی این افراد بین ۸۰ تا ۹۰ سال است که افراد در این سن با توجه به کهولت و مرور زمان و مواجهه با حوادث تلخ و شیرین، رویدادها در حافظه‌شان کم‌رنگ شده یا هر آنچه اتفاق افتاده در ذهن آنها پس زده می‌شود و خاطراتی جدید در حافظه‌شان ثبت می‌شود. علاوه بر کهولت، کوچک‌ترین اختلال مغزی چنان فکر را مختل می‌کند که هیچ خاطره‌ای برای فرد باقی نمی‌گذارد.

۴- آسیب‌ها، محدودیت‌ها و موانع اجتماعی تاریخ شفاهی ایثار و شهادت

۴-۱- کم‌رنگ شدن ارزش‌های اجتماعی

با توجه به گذشت زمان و فاصله گرفتن بیش از ۲۵ سال از پایان دوران دفاع مقدس و با روی کار آمدن دولت‌های جدید با برنامه‌های مختلف و تغییر اولویت‌ها، عملکردی صورت می‌گرفت که گاهی با اصول و ارزش‌های دفاع مقدس تعارض داشت. دولتمردان با ورود به مباحث سیاسی خاص، فضای باز سیاسی و برخوردار از آزادی بیان، همچنین فعالیت فراگیر مطبوعات، خواسته یا ناخواسته، موضوع ایثار و شهادت را تحت تأثیر قرار می‌دادند که گاه با طرح مسائلی

حاشیه‌ای باعث ایجاد شبهه در موضوعات دفاع مقدس می‌شدند. زیر سؤال بردن برخی از مسائل و اصول دفاع مقدس که گاهی از سوی دشمنان و گاهی از سوی عوامل داخلی مطرح می‌شد، از دیگر اثرات مخرب کم‌رنگ شدن ارزش‌های اجتماعی است.

۴-۲- اولویت دادن به مسائل اقتصادی

ضرورت پرداختن به رفاه اجتماعی و بازسازی و توجه به امور عمرانی و تأسیسات زیربنایی و در نتیجه، تورم ناشی از آنها باعث می‌شود که بعضی از افراد جامعه و حتی ایثارگران در فشار ناشی از این فعالیت‌ها به تنگ بیایند و در برخی مواقع اولویت‌های افراد در زندگی تغییر کند. ممکن است تأمین مخارج سنگین خانواده به دغدغه‌ی اصلی تبدیل شود و در نتیجه، امور دیگر در اولویت‌های بعدی قرار گیرد و در نهایت، به مسائل و ارزش‌های دوران دفاع مقدس توجه کمتری قرار شود.

۴-۳- مسائل قومیتی

در برخی موارد تنوع قومی و تنوع لهجه و گویش‌ها ممکن است بحث تاریخ شفاهی را تحت تأثیر قرار دهد. نگرش قومی و قبیله‌ای از آسیب‌های این حوزه است. در دوران دفاع مقدس همه‌ی قشرها و قومیت‌ها با اتحاد و انسجام ملی در کنار یکدیگر به نبرد ایستادند و برای دفاع از کشور جان‌فشانی کردند.

در این میان، نگرش قومیتی و پرداخت ناسیونالیستی به حوادث و اتفاقات و برتر دانستن یک قوم بر قوم دیگر ضمن اینکه تحریف جنگ را در پی خواهد داشت، تاریخ شفاهی را دچار انحراف می‌کند.

۴-۴- زبان‌ها و گویش‌ها

در جمع‌آوری مسائل جهاد و شهادت و ثبت و ضبط آن، آشنایی با زبان‌ها، لهجه‌ها و گویش‌ها از مسائلی است که باید به آن توجه شود و مطالب به طور دقیق مکتوب گردد که همه‌ی محققان و پژوهش‌گران بتوانند به آن دسترسی داشته باشند. برای مثال، در استان خوزستان با توجه به ویژگی‌های خاص، از جمله بندری بودن، وجود صنعت نفت و صنایع بزرگ، رونق کشاورزی، مهاجرپذیر بودن و از طرفی، وجود اقوام و عشایری، همچون عرب، بختیاری، ترک و ... باعث شده تا این استان از تنوعات بسیاری برخوردار باشد. با این نگرش، محقق برای جمع‌آوری اطلاعات باید به زبان و فرهنگ و آداب و رسوم اقشار مختلف این استان کاملاً آشنا باشد؛ مثلاً ارتباط گرفتن با پدر و مادر شهید که به زبان عربی تکلم می‌کنند، اهمیت خاصی دارد و چه بسا برخی کلمات در زبان‌هایی، از جمله زبان عربی معادل فارسی ندارد یا ترجمه‌ی آن برای مصاحبه‌کننده دشوار باشد. پس باید در معادل‌سازی جملات عربی به فارسی دقت کامل داشت.

۴-۵- ناهماهنگی بین متولیان و نهادهای مرتبط

برخی از نهادها، متولی اصلی حوزه‌ی دفاع مقدس هستند که نسبت به سایر نهادها اشرافیت بیشتری دارند؛ با این حال، ضمن اهمیت فعالیت آنها در امر تاریخ شفاهی، بیشتر فعالیت این نهادها، پراکنده است و در اکثر موارد با یکدیگر نیز هماهنگی ندارند و این مهم به رسالت تاریخ شفاهی در بحث ایثار و شهادت آسیب می‌رساند که باید به آن توجه شود و برای نیل به این هدف، ارزیابی عملکرد نهادهای متولی، اهمیت ویژه‌ای دارد.

۴-۶- نبود برنامه‌ی جامع و کامل در تاریخ شفاهی ایثار و شهادت

برای استفاده‌ی مطلوب از تاریخ بااهمیت دفاع مقدس و ثبت و ضبط مجاهدت‌ها و دلاورمردی‌های کشور اسلامی ایران و نقش گروه‌های مختلف، داشتن برنامه‌ای جامع، کامل و دقیق با نگاه آینده‌نگر در ابعاد و جنبه‌های مختلف امری ضروری است که متأسفانه تاکنون صورت نگرفته است. تا زمانی که این امر صورت نگیرد، کار تاریخ شفاهی ضمن اینکه با نقصان روبه‌روست، نمی‌توان امیدوار بود که به هدف‌های از پیش تعیین شده برسد.

۴-۷- نوپا بودن تاریخ شفاهی، خصوصاً در حوزه‌ی ایثار و شهادت

تاریخ شفاهی در ایران بنا به نظر بعضی به نوعی نوپاست؛ در حوزه‌ی جهاد، ایثار و شهادت نیز قدمت چندانی ندارد. قابل ذکر است که طرح‌های محوری، از جمله شهیدمحوری، ایثارگرمحوری و توجه به جمع‌آوری آثار مکتوب و فرهنگی، جدیداً به شیوه‌ی علمی وارد این بحث مهم شده که این موضوع نیز کار را دشوار کرده است.

۴-۸- عدم تجربه‌ی کافی و نیروهای متخصص در حوزه

جدید بودن تاریخ شفاهی در پیشینه‌ی تاریخ‌نگاری ایرانی، از جمله محدودیت‌هایی است که نوعی آسیب در این حوزه محسوب می‌شود. کمبود تجربه‌ی کافی و نبودن نیروی متبحر باعث شده که کار تاریخ‌نگاری با کندی صورت گیرد و گاهی غیرعلمی جلوه کند.

۴-۹- عدم آموزش تخصصی در حوزه‌ی ایثار و شهادت

آموزش‌های تخصصی در حوزه‌ی تاریخ شفاهی به افراد مبتدی و آشنا کردن آنها با نکات دقیق فنی و علمی تاریخ شفاهی کمک شایانی به تاریخ‌نگاری ایثار و شهادت است. با این اقدام، ارتباطی عاطفی برای فرد فراهم می‌شود و درکی متقابل از موضوع می‌یابد.

۴-۱۰- نبود زیرساخت‌ها

زیرساخت‌ها برای استفاده‌ی مطلوب و رسیدن به اهداف، نقش مهمی در این حوزه دارند. فراگیری آموزش‌های تخصصی و بهره‌گیری از ظرفیت مراکز دانشگاهی، رشته‌ها و درس‌های مرتبط، به این مسئله کمک شایانی می‌کند. ایجاد مرکز اسناد و بایگانی تاریخ شفاهی با معیارهای علمی در سطح ملی و بومی تأثیر آن را حتمی می‌کند. در این زمینه می‌توان از ظرفیت پژوهش‌گران، استادان، نویسندگان و هنرمندان استفاده کرد.

۴-۱۱- توجه خاص به نخبه‌گرایی

به نظر می‌رسد نخبه‌گرایی یکی دیگر از آسیب‌های تاریخ شفاهی است. در بحث ایثار و شهادت، توجه به شهیدان خاص، به‌ویژه فرماندهانی که تأثیر بیشتری در خلق رویدادها داشته‌اند، باعث بی‌توجهی به سایر ایثارگران و شهدا و خانواده‌ی آنان شده است. با توجه به تمامی ایثارگران، حتی افرادی که نقش کمتری در حوادث داشته‌اند، می‌توان زوایای پنهان حوادث را کشف کرد، زیرا هر فرد دیدگاه خاص خود را از حادثه بیان می‌کند و ممکن است مطالبی ارائه دهد که دیگران از بیان آن غافل بوده‌اند.

بررسی موضوعاتی، مانند نقش اقشار مختلف در پشت جبهه و امور پشتیبانی و بیان حماسه‌های مردمی در جنگ

شهرها، از دیگر مسائلی است که باید به آن توجه شود.

۴-۱۲- مراجعات مکرر به اینارگران

طبق تحقیقاتی که با مراجعه به اینارگران و خصوصاً خانواده‌ی معظم شهدا صورت گرفته، یکی از گلايه‌های این عزیزان، مراجعه‌ی مکرر ارگان‌ها و نهادهای مختلف برای جمع‌آوری آثار فرهنگی و خاطراتشان است که باعث بی‌اعتمادی برای واگویی تاریخ شفاهی شده است. این اقدام، همکاری آنان را با فرایند تاریخ شفاهی دچار مشکل کرده است.

۴-۱۳- جو سیاسی حاکم بر استان

تأثیرپذیری مصاحبه‌شونده‌ها و مصاحبه‌کننده‌ها از جو سیاسی حاکم بر استان محل سکونت، از جمله آسیب‌های مطرح در جلسات بازخوانی است. این رفتارها، گاهی به دلیل مسئولیت‌های کلیدی و مهمی است که افراد به آن تعهد دارند. در این وضعیت، افراد از بیان برخی وقایع خودداری می‌کنند یا در صورت بیان، همهی واقعیت‌ها را نمی‌گویند و حوادث را تحت تأثیر جو سیاسی موجود شرح می‌دهند.

همچنین گاهی بر اثر جو سیاسی و فشارهای وارده از طرف افراد ذی‌نفوذ، نمی‌توان از همهی رزمندگان برای حضور در جلسه‌ی بازخوانی دعوت به عمل آورد که به نظر نگارندگان، این آسیب یکی از بزرگ‌ترین و خطرناک‌ترین آسیب‌ها در ثبت تاریخ جنگ است، زیرا در ثبت تاریخ باید با رعایت اصل بی‌طرفی، حقایق را بیان کرد که تاریخ شفاهی جنگ نیز از این امر مستثنا نیست.

۵- نتیجه

جنگ هشت‌ساله‌ی ایران و عراق به عنوان یکی از طولانی‌ترین و مهم‌ترین جنگ‌های بشری در قرن بیستم میلادی، سوژه‌ی مستقل و قابل توجهی در زمینه‌ی تاریخ شفاهی است که از حدود سه دهه‌ی قبل، نظرات را به خود جلب کرده است. در جمع‌بندی اولیه و کلی می‌توان تاریخ شفاهی جنگ هشت‌ساله‌ی عراق علیه ایران را به طور فشرده چنین تعریف کرد: تکنیک، روش و شیوه‌ای که با استفاده از وسایل و ابزارهایی، چون ضبط صوت، ویدئو، دوربین فیلم‌برداری و هرگونه وسایل تصویربرداری که خاطرات و یادمانده‌های عناصر درگیر در جنگ عراق علیه ایران را در قالب کلام و روایت شفاهی و غیرمکتوب، ثبت و ضبط می‌کند. شایان ذکر است که خاطره در این تعریف اختصاصی عبارت است از: روایت یک، چند یا انبوه یادمانده‌هایی از وقایع، حوادث، برخوردها، گفت‌وگوها، بیان نظریات و در یک کلام، هرگونه تصویر ذهنی احساسی به یاد مانده از جنگ به طور مستقیم و غیرمستقیم.

براساس مطالب بیان‌شده، تاریخ شفاهی یکی از مهم‌ترین روش‌های مطالعه است، خصوصاً اینکه خاطرات تلخ و شیرین و واقعیت‌های موجود، جذابیت خاص خود را دارند. در این میان، تاریخ شفاهی جنگ تحمیلی در بین دیگر مطالب تاریخ شفاهی اهمیت ویژه‌ای دارد به لحاظ اینکه بسیاری از واقعیت‌ها که فرصت یا امکان بیان آنها نبوده، در تاریخ شفاهی جنگ تحمیلی فرصت ثبت و ضبط یافته‌اند.

وظیفه‌ی متولیان این حوزه، این است که با برنامه‌ریزی دقیق و جامع، زمینه‌ای را برای بیان آزادانه، دقیق و روشن‌گر در محیطی قابل اعتماد فراهم کنند و از فراموشی و نابودی آنها جلوگیری نمایند.

منابع

- «تاریخ شفاهی، مصاحبه (خود) زیست‌نگاری به شیوه‌ی مشارکتی»، **بایگانی تواریخ شفاهی**، شماره‌ی ۱۴۶، ص ۱.
- آذری خاکستر، غلامرضا (۱۳۹۰). آسیب‌شناسی مطالعات تاریخ شفاهی.
- اسفندیاری، خلیل (؟)، «کارکردیابی و آسیب‌شناسی فرهنگ ایثار»، در **نشریه‌ی رسالت**، شماره‌ی ۱۰، ص ۱.
- انوری، حسن (۱۳۸۱)، **فرهنگ بزرگ سخن**، تهران: سخن.
- بلوریان، محمد (۱۳۸۲)، **مجموعه مقالات دومین همایش صنعت تبلیغات ایران**، ص ۶۴.
- پهلوان‌نژاد، محمدرضا (۱۳۸۶)، «ارتباطات غیرکلامی و نشانه‌شناسی حرکات بدنی»، در **مجله‌ی زبان و زبان‌شناسی**، سال سوم، شماره‌ی دوم.
- **تئاتر مقاومت**، **مجموعه نمایش‌نامه (۱۳۷۳-۱۳۷۸)**، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، چاپ اول.
- توکلی، فائزه (۱۳۹۲). **مبانی نظری تاریخ شفاهی**، حوزه‌ی هنری انقلاب اسلامی، صص ۷۰-۸۳.
- حسن‌آبادی، ابوالفضل (۱۳۹۲)، «تبیین یا تحلیل در تاریخ شفاهی جنگ تحمیلی»، در **مدیریت امور اسناد و مطبوعات**، شماره‌ی ۱۳۳، ص ۱.
- حسینیان، زهرا (۱۳۹۲)، «دیجیتالی‌کردن تاریخ شفاهی و برقراری دموکراسی در آن»، ترجمه‌ی کلیفورد کوهن، *historians* شماره‌ی ۱۴۲، ص ۱.
- حنیف، احمد (مبارز کانادایی)، ویژه‌نامه‌ی گذشته‌های همیشگی.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۵۲). **لغت‌نامه**، ج ۵، تهران: دانشگاه تهران، ص ۵۴۳.
- _____ (؟). **لغت‌نامه**، ج ۱۷، تهران: دانشگاه تهران، ص ۱۳۱.
- شارلین ج. نگی هسه - بایبر و پاتریشیا ل. (لینا) لیوی (۲۰۰۵)، **تمرین پژوهش کیفی**، ترجمه‌ی علی فتحعلی آشتیانی، انتشارات سیج.
- **طرح اسناد افتخاری (تاریخ شفاهی)**، مرکز اسناد ایثارگران، ۱۳۹۲، ص ۷.
- عمید، حسن (۱۳۷۴)، **فرهنگ عمید**، ج ۱، تهران: امیرکبیر، ص ۳۲۰.
- فرهنگ، علی‌اکبر (۱۳۷۴). **مبانی ارتباطات انسانی**، ج ۱، تهران: مؤسسه‌ی خدمات فرهنگی رسا، صص ۲۷۲-۲۷۳.
- فهیمی، سیدمهدی (۱۳۸۹/۵/۳). «تاریخ شفاهی در جنگ عراق علیه ایران»، در **روزنامه‌ی اطلاعات**، ۱۳ شعبان ۱۴۳۱، ۲۵ جولای ۲۰۱۰، شماره‌ی ۲۴۸۰۷.
- قریب، یوسف (؟)، «قالب نو برای ترویج»، در **نشریه‌ی جهاد**، شماره‌ی ۲۵۸، ص ۱.
- کمری، علی‌رضا (۱۳۸۷)، «آسیب‌شناسی پژوهش جنگ، امکان و امتناع»، در **پژوهش دفاع مقدس**، تهران: پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس مرکز اسناد.
- مازنی، احمد (۸۲/۹/۱۶)، «پیشنهاد طرح ترویج فرهنگ ایثار و شهادت...»، در **نشریه‌ی جمهوری اسلامی**، ص ۱.
- محمدی، حسینعلی (۱۳۹۰)، «آسیب‌شناسی دفاع مقدس، درآمدی بر آسیب‌شناسی خاطره‌نگاری دفاع مقدس»، ساجد اصفهان.

- مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، تاریخ شفاهی و مستند کردن تجربیات، علی اصغر سعیدی، صفحه‌ی نخست شماره‌ی ۱۴۷.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۶)، قیام و انقلاب مهدی، ج ۱، تهران: صدرا.
- هولتزمان، مارگو عضو انجمن نویسندگان پاکت وردکرافترز *Pauquett Wordcrafters* ترجمه‌ی محمد ایوبی، اهمیت سنت شفاهی، شماره‌ی ۱۴۵، ص ۱.
- ولوی، علی محمد (بی‌تا)، «پژوهش در چگونگی رفتار با شاهدان شهادت»، در نشریه‌ی فرهنگ و پژوهش، ص ۱۰۷.
- یاحسینی، قاسم (?)، «ضرورت پرداختن به تاریخ شفاهی جنگ تحمیلی»، در پایگاه بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.